

V. МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 811.161.2'37'373:316.75(091)(477)"15/17"

МОВНА ПАМ'ЯТЬ УКРАЇНЦІВ У ВИМІРІ ІСТОРИЧНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ¹

Ганна Дидик-Меуш

*Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
відділ української мови
вул. Козельницька, 4, 79034, Львів, Україна
Український католицький університет
кафедра філології
вул. Козельницька, 2-А, 79034, Львів, Україна
тел.: 050 350 50 42
ел.пошта: hanna.dydykmeush@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7384-5782>*

Пропонована стаття присвячена проблемі мовної пам'яті як невід'ємній частині історичної пам'яті і культурної пам'яті українців – історико-культурному феноменові, що поєднує усну і писемну традиції, зреалізовані в мовній формі і віддзеркалені у вербальних (словесних), невербальних (у живописі та скульптурі), аудіовізуальних (кіно) знакових системах. Поняття «мовна пам'ять» розглянуто у поєднанні із поняттям «мовна ідентичність» і зазначено, що ці категорії безпосередньо впливають на формування українського національного світогляду; зокрема сьогодні, у час російсько-української війни, саме мова відіграє першорядну роль чинника національної безпеки.

Дослідження українського лексикону того періоду на підставі багатоджерельної бази – різноманітних українських писемних пам'яток XVI–XVIII ст. (тестаментів, хронік, проповідей та ін.) дає яскраві підтвердження того, як слова і вирази формують мовну картину світу українців, слугують виявом їхнього унікального світогляду і водночас засвідчують належність до загальнослов'янського та загальноєвропейського культурного фонду. Розвиток словникової бази українців XVI–XVIII ст. розглянуто не тільки в діахронійному, а й у синхронійному контексті. З цією метою проведено порівняльний лексичний аналіз включно із даними сучасного українського літературного лексикону, а також наведено відповідні лексичні паралелі в сучасних говірках південно-західного наріччя української мови. Вивчення особливостей формування українського лексикону доводить, що активно вживані лексеми XVI–XVIII ст. опинилися на маргінесі сучасної української лексичної бази, зберігши, однак, у своїй семантичній структурі ознаки тривалого розвитку української мови і української культури загалом.

Завдяки мові історична пам'ять і культурна пам'ять інтегрують етнічні і національні спільноти, гарантують цілісний розвиток державам загалом і кожному громадянину зокрема.

Ключові слова: історична пам'ять, мовна пам'ять, текст, історія мови, пам'ятки української мови, історичний словник, український лексикон, семантика слова.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ufll.2026.20.5132>

Формулювання проблеми. Історична пам'ять українців – історико-культурний феномен, поєднання усної і писемної традицій, що реалізується в мовній формі та віддзеркалюється у вербальних (словесних), невербальних (у живописі й скульптурі), аудіовізуальних (кіно) знакових системах. Вона відображена в широкому колі культурних явищ: від творів мистецтва та літератури, дискурсів мас-медій та со-

¹Статтю підготовлено за сприяння Національного фонду досліджень України у рамках виконання проєкту «Історична пам'ять українців в умовах війни: від конфронтації до консолідації» (2023.03/0207).

ціальних мереж до історичних наукових наративів. Водночас ця пам'ять – продукт тривалого історичного розвитку, діахронічного напластування історичної пам'яті різних епох української історії, різних течій української суспільно-політичної думки, які взаємно доповнюються та актуалізуються в нових контекстах [4 : 9–10]. Історична пам'ять реалізується – насамперед і зокрема – через мову і засобами мови. А тому невід'ємним елементом історичної пам'яті є мовна пам'ять, а відповідно – і мовна ідентичність. Мовна пам'ять тісно пов'язана з феноменом культурної пам'яті: мова передає інформацію в суспільстві і водночас забезпечує поєднання мовних елементів між собою в безмежній кількості комбінацій; так створюється фрагмент тексту, що містить етнічно-генетичну інформацію. У цьому тексті імпліцитно містяться алгоритми поведінки, які засвоює людина, опановуючи мову. Через те мову і відповідно мовну пам'ять цілком можна трактувати як культурну пам'ять етносу (нації), яка «фіксує, зберігає і передає етнічно-генетичну інформацію, необхідну для творення фрагменту всесвітньої культури як досконалого стану розвитку матеріально-духовної сфери людства в її національно-самобутній модифікації». Культурна пам'ять спільноти, отже, містить у собі вербальний компонент пам'яті, а також і невербальний (пам'ятки старовини, артефакти тощо), однак за відсутності мови це тільки «німа пам'ять століть» [дет. див.: 8 : 48–66].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження і публікації з цієї проблематики вийшли друком в Україні, що веде в цей період війну за власну ідентичність та незалежність, а тому питання мовної пам'яті – як пам'яті історичної і культурної і як передума національної безпеки – порушені в багатьох різножанрових студіях: 1) енциклопедичні джерела, зокрема тлумачно-перекладний словник із мовної політики і мовного планування «Мовна політика і мовне планування. Енциклопедичний словник» за ред. Б. Ажнюка [17]; «Історична пам'ять українців в умовах російсько-української війни. Термінологічно-енциклопедичний словник» за ред. Р. Голика, І. Орлевич і Г. Дидик-Меуш [10] та ін.; 2) аналітичні записки, наприклад: «Концептуалізація пам'ятіжного дискурсу в умовах російсько-української війни» за ред. Р. Голика і Г. Дидик-Меуш [8] та ін.; 3) монографії – колективні: «Мова. Право. Безпека» О. Демської і А. Черняка [6], «Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика» за ред. Б. Ажнюка [16], «Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України» за ред. С. Соколової [22] та ін., а також одноосібні, зокрема «Мова та національна ідентичність» О. Косович [13], «Мовна політика: Україна і світ» Б. Ажнюка [1], «Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.)» М. Степаненка [21] та ін.; 4) численні статті, зокрема Є. Карпіловської про українську мову у вирі суспільних подій кінця ХХ – початку ХХІ ст. (нові ресурси мовомислення) [11], О. Михальчук про мовну ідентичність етнічних спільнот у контексті української мовної ситуації [15], Л. Шевченко про мовну ідентичність окремої особистості як домінанту її світогляду [23] та ін.

Питання мовної пам'яті українців у діахронії вивчається значно менше. Варто назвати насамперед праці Л. Гнатюк [3; 4], В. Мойсієнка [6; 20] і Й. Гетки [6], Т. Коць [15], Г. Дидик-Меуш [8; 9; 10; 30]. Однак проблематика потребує більшої уваги і системного вивчення з огляду на важливість досліджувати мовну спадщину та мовне багатство українських текстів різних часових зрізів як свідчення унікальності мовної картини світу українців, їхньої мовної пам'яті та мовної ідентичності у слов'янському і загальноєвропейському контексті.

З огляду на це у пропонованому дослідженні зроблено спробу заповнити одну із прогалин зазначеної вище проблеми і представити деякі спостереження стосовно функціонування в українському мовному континуумі давно запозичених слів, розвиток їхньої семантики, причини звуження використання аж до переходу на маргінес українського лексикону, і завдяки цьому проаналізувати особливості мовної пам'яті українців (минулого і теперішнього) у збереженні національної мовної картини світу.

Виклад основного матеріалу. Феномен мови об'єднує кілька визначальних понять у житті людини і суспільства: «мовна пам'ять», «мовна ідентичність», «мовна картина світу», «мовна свідомість», «мовний код нації». Завдяки спільному компонентові «мовний» ці концепти перебувають в одному поняттєвому полі, не маючи, проте, чіткої дефініції. Особливо це стосується понять «мовна пам'ять» та «мовна ідентичність», які, як правило, або дуже близькі за змістом, або навіть тотожні. Можливо, тому що пам'ять не тільки дає людині змогу мати своє минуле, тобто історію, а й закладає основи її ідентичності¹, тож пам'ять є індивідуальною [28; 29] і водночас загальною, суспільною, національною. Через те активно вживані такі визначення як «власне мовне минуле», «мовна глибина історичної пам'яті», «мовний складник історичної пам'яті» [4 : 20]. У контексті загального пам'яттєвого дискурсу мовна пам'ять є вмістилищем історичної пам'яті та національної ідентичності, що відображає як саму українську історичну традицію у довготривалій діяхронічній перспективі, так і в короткій діяхронії, або в синхронії [9 : 48].

Мовна ідентичність, як і мовна пам'ять, – це поєднання мовних характеристик, які визначають, хто ми є як мовці. Вона поєднує в собі нашу мовну компетентність (знання мови), мовленнєву поведінку (спосіб виразу), мовленнєві практики (використання мови в різних контекстах) та мовленнєву ідентифікацію (сприйняття себе як представника мовної спільноти). Мовна ідентичність може бути суттєвою для нашої самоідентифікації, соціальної взаємодії та культурного спілкування. Мовна ідентичність «є іманентною ознакою особистості як носія мови й комуніканта, що характеризує її мовну й комунікативну компетенцію та реалізацію їх у породженні, сприйнятті, розумінні й інтерпретації вербальних повідомлень, текстів, а також в інтерактивній взаємодії дискурсу» [23 : 370].

І. Слова «цирульникъ» і «балвиръ» у формуванні мовної пам'яті українців XVI–XVIII ст.

У мовній свідомості сучасних українців цирульники традиційно пов'язані з перукарями, однак у давнину вони були широкими спеціалістами медичної галузі, а перукарське ремесло здобували паралельно з лікарським. І коли учених лікарів можна було порахувати на пальцях руки, а їхні послуги були доступні тільки заможним, то люди користувалися переважно послугами цирульників-хірургів. Про ситуацію в тогочасній медицині читаємо у вірші Климентія Зіновієва «О докторя(х), и цѣлорика(х)»:

Ве(л)ми и докто(р)ство е(ст) потрібно на свѣтъ: же ко(ж)дыи бы доктора хотѣль собѣ мѣти.

Аже о ихъ нужно, же мало ихъ бываетъ: кромѣ великъ сенато(р) где доктора трымаєтъ.

І не ты(л)ко оску(д)но о докторовѣ мудрыхъ: але и о просты(х) цѣроульковѣ немудрыхъ.

Еднакъ гды бѣъ сме(р)ти не да(ст), и докто(р) не поможе: а при(и)детъ кому конецъ, ю(ж) докто(р) не поможе.

І са(мъ) себє о(т) сме(р)ти и онъ не заступитъ: якъ конечна ко(н)чина и єму наступитъ.

Ты(л)ко жь признає(м), же що(с) мало помагають: ко(т)рыє ко(г)да болъзми ізнемагають.

Ты(л)ко жь на лъчено(м) не нагъзли(т)са конгъ: трафлялоса ты(х) лъка(р) ствъ зажывати и мнгъ.

Зачимъ докторо(в) да(и) бжѣ не потребоват(ь): але да(и) сове(р)шенно и бе(з) ны(х) здравствоват(ь) (Клим. 3. 158–159).

До староукраїнського лексикону слово *цируликъ* прийшло з польської мови [31 : 98], етимомом якого є лат. *chirurgus (cirurgus)* < χειρουργός (букв.) ‘рукодільник’; пор.: стпол. *chirurg, chirurgic, cyrulik* ‘лікар, медик’ активно вживане в медичних текстах XVI ст. (Fal. 30). У словнику старопольської мови XVI ст. лексема *cyrulik* має значення ‘лікар, фельдшер’, синонімами якої були назви *barwierz, chirurg, doktor, lekarz, medyk* (SJP¹⁶ 3, 726).

Про те, що назва *цѣлюрикъ // цѣлурикъ // цѣлюрікъ // цѣрюрикъ* стосувалася людини, яка виконувала деякі хірургічні операції (лікувала переломи кісток, вправляла вивихи та ін.), свідчить ілюстративний матеріал із пам’яток української мови. Він також дає змогу дійти висновку про появу іншомовного слова в українській писемній мові – I половини XVII ст. і про особливу активність використання – II половина XVII–XVIII ст.: *Якъбы хто будучи на што хорымъ, а казавши цѣлюрікови апертуру чинити, мужне и те(р)пливе боль оны(и) бе(з) тревоги и киди(н)яся, гамуючи самого себе зносилъ (Вільна, 1627 Дух.б. 60–61); я буркграбя самъ из вознымъ, туде жь при мне на уряде в замъку будучим и од мене на тое приданымъ, шляхетнымъ Яномъ Пухалскимъ, в одвиненю руки правоє, при опатриваню оногo презъ цѣлюрика туточънегo Бартоша, виделемъ три пальци середные у правоє руки подтятыє (Луцьк, 1635 АрхЮЗР 1/VI, 702); чтыри шроты Онисимовъ Палчикови лъвую руку погрухотали и порвали та(к), же цѣлюрики єи оульгчити не могли (1665 КТ); Пархомъ безвинне Хвеска такъ збилъ, кривавиє рани въ головъ давши. Мы теды... Пархома до вязеня давши, приказали, аби Хвеска угодилъ, цѣлюрика нанявши (1671 КТ); Цѣлюрикови Чигиринскому далемъ таярловъ дватцать (1678 КТ); а раннихъ [яничаровъ] цѣлюрикамъ Сгъчовимъ... лгчтити приказало воиско Запорожское (XVIII ст. КТ).*

У Картотеці «Словника української мови XVI – I половини XVII ст.» виявлено одну цитату-ілюстрацію використання у староукраїнській мові субстантива *цѣлюриковъна* ‘донька цирульника’: *урошоный панъ Єрий Лукаревъский... сведчилъ жалосне и обѣтяжливе протестовалъсе противко... малъжонце помененого зошлогo пана Александра Лукаревъского а братовой своєи, панєє Гальжбете Юрковъне цѣлюриковъне (Луцьк, 1631 АрхЮЗР 8/III, 583).*

Оказіонально засвідчений вираз *водка цирулицка* на позначення лікувального засобу, де прикметникова форма *цирулицкий* ‘лікувальний’ виконує функцію атрибутива-кваліфікатора: *Водка цирулицка на всякіє рани вредоватіє. Взять водки бабчаной 3 ква(р)ти, галу ну уте(р)того, меркурій subletawanego, обоихъ по поль лота, змгшай на еди(н) разъ, колоти(т) надобно чрезъ чверть години, и хова(и), а якъ потреба укаже, вьмочай хустку або платъ, суши(т) и гонтъ скоро (ЛО 31).*

Потрапивши до реєстрів українських словників XIX – початку XX ст. зі значенням ‘цирульник-хірург’ (Жел. II : 1054; Гр. IV : 429), слово *цѣлюрик // цѣлюрик // цирулик // цирульник* у I половині XX ст. вже втратило медичну спеціалізацію та іменувало

хіба що перукаря (UDW 1417) і мало синоніми-дублети *голій, голяр, стрижей* (СРУ 1059). У лексиконі сучасної української мови слова *целюрик // цирулик* ‘перукар, який також виконував деякі обов’язки лікаря (пуска кров, ставив п’явки і т.і.)’ марковані як застарілі (СУМ XI : 214, 218). Лексема *цирулик* ‘перукар, цирульник’ функціює, зокрема, в буковинських говірках; лексикографи кваліфікують її як застарілу та рідко вживану (КСБУ 626); лексему *цирулик* ‘перукар’ подає «Короткий словник гуцульських говірок» (ГТКС 207), проте в Картотечі словника гуцульських говірок (за її матеріалами укладено цитований вище словник), яка зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім.І. Крип’якевича НАНУ, виявлено ілюстрацію до слова *цирулик* як медичної назви – ‘лікар’: *Піду до цирулика зуб тегнути* (див. КСГГ).

Увагу дослідника привертає «медичний синонім» слова *целюрикъ – балберъ // балверъ* із низкою фонетичних варіантів. Назва є полонізмом: через нім. *Barbier* ‘перукар’ зводиться до іт. *barbiere* чи фр. *barbier* ‘тс.’, утворених від основи *barb-* ‘борода’ (лат. *barba*), спорідненої з псл. **borda*, укр. *борода* [дет. див. 8 : 92]. У старопольській мові форми *barwierz // barwicz // balwierz // bawierz* функціювали насамперед на позначення перукаря, майстра-голяра, а також зі значенням ‘фельдшер, лікар, доктор’ і, як зазначають польські історики-лексикографи, «перев. одночасно як перукар і фельдшер»; інформативним для дослідника є поданий синонімічний ряд: *chirurg, cyrulik, doktor, medyк, lekarz, drapacz, golacz, postrygacz, skrobacz* (SJP¹⁶ 2 : 20). Про адаптацію запозиченого слова в північнослов’янському мовному ареалі може свідчити схема, яку запропонував етимолог А. Непокупний, присвятивши антропонімам *Балвгърь* і *Цирульникъ* ґрунтовне дослідження і довівши можливість роботи етимологічні припущення від антропоніма до апелятива: нім. *Barbier* → 1. *Балбгърь* і 2. *Барвгърь* = *Бал(ь)вгърь* [22 : 35–46].

В умовно розподіленому адаптаційному процесі спочатку відбувається регресивна дисиміляція першого плавного (**r**), а потім уже і прогресивна дисиміляція другого губного (**b**), що, врешті-решт, призводить до появи форми з подвійним розподіленням, як у польському *balwierz*. У нашому випадку це антропоніми *Балбгърь* (3 носії), *Барвгърь* (1 носій) і *Бал(ь)вгърь* (7 носіїв). Водночас схема двох дисиміляційних перетворень вихідної форми (нім. *Barbier* на шляху переходу в польс. *balwierz*; від 1500 р. – *barwierz*) – у нашому випадку в антропонім *Бал(ь)вгърь* – може бути повністю застосованою і до всіх без винятку прикладів зі «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» (вип. 2, с. 21), найдавніша ілюстрація з якої (1552 р.) виявляється водночас і найдавнішою за своєю фонетичною структурою (пор.: *барберство* ‘послуги цирульника’)» [22 : 36–40]. Щодо слова *цируликъ*, то варто порівняти зафіксоване в «Реєстрі» вживання вже не власних, а апелятивних назв, зокрема в ролі прикладки: *Иван Спицкии целюрик* (РЗВ 293).

Писемні пам’ятки XVI – I половини XVII ст. чітко відображають адаптацію запозиченого слова в українському мовленні. Найраніше, як підтверджують доступні джерела, засвідчено назву *барберство* ‘послуги цирульника’ (очевидно, як лікаря): *А што били его въ имени владыки луцкого въ Жабчи, и онъ за барберство... и за шкоди заплатилъ за себе 6 копъ грошей* (1521 АЛРГ); пор.: стбіл. *бальверство // балверство // барберство // барверство* ‘лікарська практика цирульника; лікування’ задокументовані від 1510 р. (ГСБМ 1 : 186); стпол. *barwierstwo* ‘тс.’, *наука barwier-ska* ‘тс.’ – від 1534 р. (Fal. 30).

Із-поміж низки лексичних варіантів на позначення лікаря-цирульника першим виявлено форму *барверъ* в «Описі Волинського замку»: *Ремесники Кравцьовъ в*

месте го(с)подаре(и) домовыхъ е(ст)... ба(р)ве(р) оди(н) (Володимир, 1552 ОВол.З. 201 зв.). Наступні цитати ілюструють функціонування численних варіантів *балберь* // *балверь* // *балбгьрь* // *балвгьрь* // *барвгьрь* // *балвирь*: *по вы(и)стѣю князя булыги съ тоє светлицы по(д)ня(л) есми... пана келемета // окрутне зранено(г)о... и по ба(л)бера по(с)лали есмо* (Володимир, 1572 ЖКК II, 31–32); *а кгда... обачили, же балбгьрь Горуховский не можетъ ему досытъ учинит и помочи, послали по лепшого балбгьра... тотъ балвгьрь схати не хотелъ* (Луцьк, 1583 АрхЮЗР 8/III, 375); *Бо и ба(р)вгьрь кгда бы хорого во єдинъ день лгьчилъ а в други(и) занедбалъ, мѣсто улгьченя в болшую бы хоробу єго приправи(л)* (Львів, 1587 ЛСБ 87); *А потомъ прудко в килка дний, в том же року... повторе знову, упатривши погодный часть, речи балверове и постель с покою небожчиковского, – абовемъ тот балвер при небожчику, лечачи єго, сыпьятъ, – викинувши и самого на тот час проч з двора отогнавши, казавши служебници своей Касце з скринки своеє... запасницу, в воде змачавши, принести и помененому Рожковскому дат розказала* (Луцьк, 1604 АрхЮЗР 8/III, 499); *и ничего... упоминатися не маю а(ж) ли на ба(р)вгьра и на справу а(ж) до вылеченя моего давано и досы(т) ся стало* (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 43 зв.); *у балвира Рачьковского... мимо тую господу идучы, передъ воротами... заспивали, хотечы ялмужьну отрыма(т)* (Луцьк, 1639 АрхЮЗР 1/VI, 754); *призвала барвгьра, и оголи з плениць волосовъ єго* (серед. XVII ст. Хрон. 187); *пор.: стбіл. бальверь // балверь // бальберь // барберь // барбирь // барверь // болверь* ‘лікар-цирульник’ зафіксоване від XVI ст. (ГСБМ 1 : 186).

Українські пам'ятки, писані на Волині, засвідчують активне використання в тогочасній діловій мові форми *балверьчикъ* // *балвирчикъ*, що на той час позбулася ознаки демінутивності і в лексико-семантичній структурі мала три лексико-семантичні варіанти: 1) ‘цирульник, фельдшер’ (відповідно як і *балвгьрь*), 2) ‘перукар, голяр’ (відповідно як і *балвгьрь*), 3) ‘помічник, учень перукаря, голяра’ (тут демінутивний суфікс *-чик* якраз і вказує на нижчого за рангом спеціаліста) – *черевики и капъци того балверьчика на(и)шли подъ лужкомъ... опатръный Войтехъ столяръ черезъ... шляхетного Криштофа Щуку, на того балверчика... жаловаль* (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 8/III, 474); *самъ отецъ владика... взявши ножици, голову на чотыри стороны самъ стрыгъ, а потомъ балвирчикови... стрычи казалъ* (Володимир, 1601 АрхЮЗР 1/VI, 312); *оного безъ вишелякоє причины оголилъ и балвирчикови потомъ казалъ голити* (Володимир, 1603 АрхЮЗР 1/VI, 312).

Оминувши літературний субстрат української мови, назва *балверь* збереглася в гуцульських говірках у словотвірних варіантах *байбірник* ‘шептун’, *байбірниця* ‘шептуха’, *байбірництво* ‘замовляння’ (пор.: *байбірство* ‘замовляння’ – Жел. I : 10), *байбірницький* ‘який пов'язаний із замовлянням’, *байбірничити* ‘замовляти’ (див. КСГГ), що виникли внаслідок злиття питомої лексеми *бай* ‘замовляння’ (*баїльник* ‘знахар’, *баїльниця* ‘знахарка’ – дет. див. ГГКС 20) і *балвир* ‘лікар, цілитель’.

II. Слова «майстерь» і «мистрь» у формуванні мовної пам'яті українців XVI–XVIII ст.

У добре відомій науково-популярній книжці про українські назви А. Коваль узагальнила, за її словами, історію «родини слова *майстерь*»: «є в ній особи поважні – *магістр*, *маєстро*, *метр*, просто *містер*, а є й «звичайні» люди – *майстер*, *метрдотель*, просто *мастак*. Усі вони [...] приходили до нас із різних мов: *маєстро* – з італійської, *містер* – з англійської, *метр* (наставник) і *метрдотель* – із французької, хоч етимон у них спільний – лат. *magister* ‘начальник, учитель, керівник’ [13 : 175].

Староукраїнське слово *майстерь*, що є германізмом, презентує свою багату семантичну структуру. Насамперед воно позначало фахівця з певного ремесла, тобто ремісника: *А кгда ю(ж) с помощью божию зачне(т)ся работа в мурованю, тогда мы бра(т)ство маємо платити ма(и)строу на ка(ж)ды(и) ты(ж)де(н) коли работа ити буде(т) по золоты(х) два полски(х)* (Львів, 1591 ЛСБ 159)¹; *па(н) федо(р) малера для уважене вѣзеру(н)ку образовего звѣв тро(х) ма(и)стро(в) муля(р)ски(х)* (Львів, 1628 ЛСБ 1041, 6); *И збиралися день отъ дня болше и майстери всякии, ремесники, седелники, лучники* (1672 КТ); *овечий майстерь, бувши у мене, сказалъ лѣкарства на товаръ рогатий* (1724 КТ); *овчарниѣ майстри при тех... кошарах обретаются... и буди овчарних маистровъ... пять* (XVIII ст. КТ). Пор.: гуц. *майстер* ‘майстер, що будує’, ‘лимар’, ‘покрівельник’, *майстерка* ‘столярка, теслярство’, *маиструвати* ‘столярувати, теслярувати’ (ГТКС 117–118), за іншими записами з Гуцульщини наступний словник подає *майстер* ‘майстер (столяр, муляр, бондар, колесар)’ (МСГТ 98); бойк. *майштурь, майштур, майштерь, майштер, майстер* ‘ремісник’ і ‘тесляр’ (Онишкевич I : 427; Дидик-Меуш 126); західнополіс. *майстер* ‘добрий знавець якоїсь справи; фахівець’ (Аркушин I : 301). Діалектні записи із Закарпаття фіксують слово *маистершиг* ‘ремесло, професія’ (пор. уг. *mestersés*, нім. *Meisterstück* ‘тс.’) (Сабадош 166). Пам’ятки підтверджують функціонування цього давнього оказіоналізму *меистершикъ* ‘досконале знання своєї справи; професія’ ще в мові XVI ст., зокрема в тексті «Нягівського Євангелія», яке тісно пов’язане саме із цією територією: *Смотри журу того, якъ ся силовавъ, штобы учинивъ другыхъ пять талантувъ, што не лише ему самому хоснуеть, хотъ разумъ, хотъ богатство... а хотъ який меистершикъ* (XVI ст. НС 138).

Окрім цього основного значення, слово *майстерь* реалізовувало такі:

- ‘спеціаліст, фахівець; той, хто досяг досконалості у своїй роботі’: *Если хочеш хитрецем, маистром, ремесником рукодѣльным быти и других вымыслом превзыйти, чим бы ест и от сусѣд прославитися и грошики собрати могл, пад, поклони ми ся, я тебе упремудрю, научу* (1599–1600 Виш.Кн. 47);

- ‘навчитель, наставник’: *[рицерь] рекъ о ма(и)стру прошу ты заховай здорovia мое а я тобѣ добре заплачу, о(т)повѣда(л) чарнокнижни(к) учиню то* (1693 КТ); *Аристотеле(с) бы(л)... маистром Александра великого* (1699 КТ);

- ‘учений ступінь; магістр’: *з ты(х) по(л)тору тисечи золоты(х) на ко(ж)ды(и) рокъ на выхованье учоного чоловѣка ма(и)стра в греческомъ язyku бѣглого... золотыхъ полтора ста пожитку прира(с)тати має(т), и то нигде то(л)ко на науку оборочено будетъ* (Львів, 1622 ЛСБ 435);

- ‘провідник, керівник’: *Абовѣмъ ото непріатель и завистникъ рожаю людского, всѣяль въ сердце ревность злоую, опатоу або маистру богатому, который з двѣма тысячами до войны прибранными людей, ... притягнуоуль на тотъ соборъ* (Острог, 1598 Ист.фл.син. 47);

- ‘воєначальник’: *Архистрати(г): Найвы(и)шій Ге(т)ма(н),... або майстерь жолнѣро(м), або старші(и) кня(з), воєвода* (1627 ЛБ 181);

- ‘доктор богослов’я, філософії’: *Иоанъ Ернестъ Кграбе, майстерь философи, богословіи кандидатъ въ Академіи Пруской Кралевецкой... писалъ о томъ* (XVIII ст. КТ);

¹Скорочення назв цитованих пам’яток див. [у:] Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел / за ред. Д. Г. Гринчишина. Львів, 1994.

▪ 'магістр (про диявола)': *Других, простѣйших, той же майстер диявол, своими органы владомыми, силою... всех во свою овчарню погибелную согнал и совокупил* (1600–1601 Виш.Кр.отв. 175) та ін. Пор. у старобілоруській мові: *майстерь* 'спеціаліст у якій-небудь справі, який керує виробничим процесом', 'умілий працівник', *майстроваль* 'майстер-ремісник' і *майстовичь* 'тс.' (ГСБУМ 17 : 228–229).

Значення 'учений-лікар' перебувало на маргінесі семантичної структури староукраїнського слова *майстерь*; вдалося виявити тільки один приклад використання цієї медичної назви в релігійній пам'ятці I половини XVII ст. у «Слові...» преподобного Максима грека, ченця з Афона: *Албо в лѣкарски(х) наукахъ найдуючіся люде не такъ поступоватти звикли, коли проти(в) хоры(х) припа(д)ковъ албо пригодъ готуются; Ижъ ведлугъ досвѣ(д)ченя и науки перши(х) маistro(в), помѣрковане скромного життя напредъ оповѣдають хоры(м): што если знаховаютъ, надѣєю здорова оныхъ оупевняютъ, а если не послушаютъ, близкую смерть быти ознаямуютъ* (Київ, 1619 Гр. Сл. 194).

У парадигматиці слово *майстерь* мало синонімічну пару – *мистрь*, семантична структура якого частково збігається з аналізованим вище найменуванням *майстерь*:

▪ 'фахівець із якого-небудь ремесла; ремісник': *А продалъ Его Милость мнѣ попел праве добрій, варунковій, в бочках под брак Кѣданский, для которого бракованя мает князь Роман Его Милоть и мистра своего попелного при том попеле на комягох до Кѣданска послати* (Вільна, 1555 AS VII, 10); *знашли мистры добры(и) и (з) єднали штобы покрыли [церковъ] карамидою доброю целою* (Ясси, 1566 ЛСБ 165)

▪ 'спеціаліст, знавець; той, хто досяг досконалості у своїй роботі': *Яко посполите и въ будованью дому, ото того свецкого, хотя многие робятъ, але не вси мистрами суть, што будуютъ* (Вільна, 1599 Ант. 810);

▪ 'учитель, наставник': *з ласкою твоєю мовячи, допюро иду з школы... можеш се пытати нашого мистра если правду повѣдаю* (XVI ст. Розм. 7–7 зв.); *Прише(д)шимъ и(м) до Капернауума, и пристоупили ты(и) которы(и) выбрали дидра(з)моу... и рекли к Петрови. Мистрь вашъ не да(ст) ли дидрагма* (1556–1561 ПЄ 78); *маріа же принесла мистру мира много цѣннаго помастила ноги ісусови, и отерла волосы своими* (поч. XVII ст. УС № 91, 26 зв.); *По немъ зара(з) повсталъ... оучень его Калвинъ, и перелицовалъ науку мистра своего Лютера* (Київ, 1619 О обр. 34); пор.: використання слова *мистрь* як назви-образу: *мають при собѣ обещаного одъ Христа научителя и мистра правды Духа Светого; ... мають старожитность Греческихъ учителей и вси выводы правды* (Вільна, 1597 РИБ XIX, 212). Пор. семантичну базу слова *мистрь* / *мистр* / *мистрь*, запропоновану авторами-укладачами «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.»: *Тексти різножанрових пам'яток, що становлять джерельну базу цього словника, допомагають відтворити таку семантичну структуру слова мистрь: 'голова духовного або лицарського ордену; магістр', 'фахівець із якого-небудь ремесла; майстер', 'шкільний викладач, учитель', 'духовний наставник, учитель', 'учений-богослов', 'службова особа, яка здійснює смертні вироки або тілесне покарання; кат'* (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 17 : 204–205).

Про активність лексеми *мистрь* у писемній мові досліджуваного періоду свідчить низка похідних форм: *мистерне* // *мистернѣ* // *мѣстерне* 'майстерно, уміло': *мистерне вигафтованый, мистернѣ будованый, мѣстерне дѣло дѣлати* та ін.); *мистровский* 'який належить майстрові, стосується майстра' (*мистровская по-*

винность) (КСУМ; СУМ¹⁶⁻¹⁷ 17 : 204–205); *мистровство* ‘вправність, майстерність’: *И яко при муць с королевства и пророцтва насмъгвалися, тепе(р) зась з науки из мистровства называючи его мистро(м) пре(з) смъ(х) и закрытоє мовеня* (поч. XVII ст. Проп.р. 213).

Оригінальність «закріплення» словотвірних форм, як свідчать матеріали, доволі строката: скажімо, тільки присвійна форма *мистровъ* має значення ‘катів, належний катові’; натомість форма відносного прикметника *мистровский* ‘який належить до обов’язків майстра; майстрів’ пов’язана виключно з «позитивними» заняттями та ремеслом, як і решта виявлених дериватів: *мистерне* ‘майстерно, досконало, уміло’, *мистерный* ‘умілий, досвідчений’, ‘який робиться з великою вправністю; майстерний’, ‘який зроблений, виконаний дуже вміло; майстерний’, *мистровство* ‘високе мистецтво, вміння; майстерність’ (СУМ¹⁶⁻¹⁷ 17 : 203–204).

Назва *мистръ* слугувала табуїстичним найменуванням ката – людини, до обов’язків (були регламентовані міським статутом) якої належало карати засуджених на тортури чи на страту. У минулому, стверджує Н. Яковенко, замах на «добру славу» людини обтяжувався тим, що кривдник у запалі сварки міг пов’язати її ім’я з катівським ремеслом: «Табування професії ката було настільки безумовним, що будь-коли аналогія з ним сприймалася за найзухваліше безчестя» [27: 137]. Як відомо, у Середньовіччі вважали «нечистими» усі заняття, пов’язані з кров’ю і трупами: драчів, могильників і, звісно, катів – найбільш упосліджену категорію тих, хто, з погляду сучасників, був приречений на зневагу. Почуття огиди й страху до ката виражалося в тому, що «він мусив мешкати на відстані від інших городян, не мав права зайти до церкви; дискримінації зазнавала його родина, кат здебільшого не мав власного імені – він просто *мистр* (майстер). Хоча, бувало, консисторія позитивно розглядала прохання катів сповідатися і причащатися, не заходячи до храму, мовляв: “кат нікого не судить, не забиває невинного, но осужденного”. Однак миряни саме поняття страшного, протиприродного вбивства окреслювали характерним слівцем *мистровати*» [27 : 138]. У Середньовіччі евфемізмом слова *кат* була також назва *малодобрий* [16 : 31].

Пам’ятки української мови XVI–XVII ст. підтверджують подану вище сентенцію: *Выдаютъ мещане доходы тые на сторожи на кликуна и на мистра* (Київ, 1552 ОКЗ 38); *Якожь кгда... Станислав балверчикъ и Ганна столярка, отъ мистра на екъзекуцию были выведены, там же она Ганна столярка, за тотъ выступокъ заплату взяла и презъ мечъ естъ скарана... а Станиславъ балверчикъ, не ведати, если за якимі уфолкгованемъ мистровымъ, чи ли за припадкомъ якимъ не стять, толко у шии ображонъ, съ пляцу живо увошоль* (Луцьк, 1596 АрхЮЗР 8/III, 475); *если же она пана Вишневского струла? А кгда се знати не хотела, тотъ же мистръ огня ей до боку кгда приложилъ, поведила, и тую Солоху Лавринову зъ дочкою ес, Вовдею, повольвала тыми словы* (Луцьк, 1624 АрхЮЗР 6/I, 450); *который злодгой южъ былъ през декретъ замковый гродский Луцкий первой на квестию, а потом южъ и на остатнюю екъзекуцию, то ест на шибеницу, през мистра и при цехах местских Луцких дорогою звычайною през место проважоный* (Луцьк, 1625 АрхЮЗР 1/VI, 547); *а потомъ хочечы ведомость достаточную о тыхъ речахъ покраденыхъ – где и на которомъ месцу были бы схованыс – взяты, кгдажь такъ доброволне самое правды поведати не хотелъ, теды, за таковымъ его добровольнымъ признанемъ, по мистра Ковелского послали* (Володимир, 1625 АрхЮЗР 6/I, 457).

Як свідчать доступні пам’ятки української мови XVI–XVIII ст., лексема

мистр не входила до тогочасного медичного лексикону; однак стпол. *mistrz* 'фельдшер, лікар, доктор' функціювало саме з таким значенням у медичних трактатах від початку XVI ст. (Fal. 30).

Зіставивши ілюстративний матеріал із українських пам'яток зі старопольськими писемними текстами XVI ст., що підтверджують вживання слова *mistrz*, а також дані історичного словника польської мови XVI ст., можемо отримати повнішу картину особливостей розвитку семантики анлізованого слова на ширшій ілюстраційній базі: 1. 'учитель, виховник, духовний провідник; узірець для наслідування; магістр' (син. *bakalarz, nauczyciel, pedagog, uczyciel*); 2. 'мудрець, учений; особа, яка має ступінь магістра' (син. *mędrzec, uczony*); 3. 'автор, творець' (тут же: *nepen*. 'Бог як творець світу') (син. *autor, sprawca, tworca*); 4. 'людина, яка на практиці розуміється в чомусь надзвичайно добре; досконалий фахівець; ремісник найвищої кваліфікації, майстер' (SP¹⁶ 14: 317): *mistrz cechu, mistrz ciesielski, kulgarski mistrz, mistrz mostow, mistrz rozmierzania, mistrz rycerskich spraw, rzemieśniczy mistrz, wszelkiej muzyki mistrz, kucharz mistrz* та ін.; 5. 'достойник, очільник, провідник' (*przełożony, władca*); 6. 'кат' (син. *butel, ceklarz, kat, małodobry, opravca, siepacz, szargarz, szargat, szerga*) (SP¹⁶ 14: 308–321).

Активне у вжитку слово *мистр* не закріпилося в сучасній українській мові. Про долю давнього українського слова *майстер* в сучасній мові найкраще свідчать багаті дані словника (за редакцією А. Кримського), що його уклали визначні українські мовознавці, зокрема В. Ганцов і Г. Голоскевич. За нашими спостереженнями, тенденції на початку XX ст. були такі: 1) насамперед слово *майстер* могло бути частиною композита (*дзигармайстер* 'годинникар') або функціювало у складеному словосполученні (*фаховий майстер*); 2) частим було паралельне використання номінацій: *цеховий майстер* і *цеховик*, *рушничний майстер* і *рушничник*, *корабельний майстер* і *корабляр*, *корабельник* (РУС 1018); 3) слово *майстер* у стосунку до назви людини, що неперевершена у своїй справі, мало, за даними словника, низку синонімів: *майстер, майстерник, митець, мистець, умілець, мастак*, частина з яких, на жаль, уже на кінець XX ст. перейшла на маргінес українського літературного лексикону. Значення слова 'учитель-наставник' рекомендують перекладати словами *майстер, учитель, навчитель*. І саме це значення, що первісно було основним, поступається сучасному основному значенню слова *майстер* 'фахівець із якого-небудь ремесла'.

Висновки. Пам'ять окремої людини є однією з основ її самосвідомості, що допомагає себе ідентифікувати, забезпечує зв'язок із минулим, теперішнім і майбутнім. Історична пам'ять – один із тих ключових моментів, які інтегрують етнічні й національні спільноти, будують держави. Вона стає чинником суспільних змін, впливає не лише на державну політику та ідеологію, а й на повсякденне життя. Зміни в історичній пам'яті відображають трансформації колективної свідомості народів та соціумів, і навпаки, ця свідомість разом з історією як реальністю вносить корективи в історичну пам'ять, формує її канон. Те, як і що зі «свого» та «чужого» минулого пам'ятають люди, нації, суспільства, значною мірою формує і кристалізує їхній світогляд, локалізує серед інших людей, націй, суспільств.

Джерела

ГГКС – Гуцульські говірки. Короткий словник / за ред. Я. В. Закревської. Львів, 1997.
 Гр. – Словарь української мови / збрала редакція ж. «Кіевская старина»; упоряд. із додатком власного матеріалу Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.

ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы / ред. Булыка А.М. Мінск, 1998. Вып. 17 (Лесничий–Местский).

Желехівський – Желехівський С., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Львів, 1885–1886. Т. 1–2.

Дидик-Меуш – Дидик-Меуш Г. Мокряни. Говірка маминого села. Словник. Львів, 2021.
 Клим.З. – Климентій Зіновій. Вірші. Приповіді посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги; серія «Пам'ятки української мови XVI–XVIII ст.». Київ, 1971.

КСГГ – Картотека словника гуцульських говірок / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів.

КСУМ – Картотека «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів.

КТ – Картотека «Словника українського язика» за ред. Є. Тимченка / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, м. Львів.

МСГГ – Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до Словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005.

Онишкевич – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ, 1984. Ч. 1–2.

РУС – Російсько-український словник / упорядн.: В. М. Ганцов, Г. К. Голоскевич, М. М. Грінченкова; ред. А. Е. Кримський. Київ, 1924. Т. I (А–Ж).

Сабадош – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району. Ужгород, 2008.

СБГ – Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005.

СРУ – Словарь російсько-український: у 4 т.] / збрали і впоряд.: М. Уманець, А. Спілка. Львів : З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1893–1898 [перевидано фототип. способом у 1925 р.].

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / голова редкол. І. К. Білодід. Київ, 1970–1980.

СУМ¹⁶⁻¹⁷ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відпов. ред.: Д. Гринчишин, М. Чікало. Львів, 2017. Вип. 17 (М–Моавитянка).

Falimirz – Falimirz S. Słownik [w:] Jankowiak L.A. *Słownictwo medyczne S. Falimirza*. Warszawa, 2006. Т. II.

SP¹⁶ – Słownik polszczyzny XVI w. / red. M.R. Mayerowa. Kraków, Warszawa, 1982. Т. 14.

UDW – Kuzela Z., Rudnyckij J. Ukrainisch-Deutsches Wörterbuch. Wiesbaden, 1943.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. Мовна політика: національна ідентичність і європейські цінності. *Вісник НАН України*. 2021. № 6. С. 89–93.

2. Ажнюк Б. Мовна політика: Україна і світ : монографія. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2021. 420 с.

3. Гнатюк Л. Архаїчні етикетні формули як відображення специфіки мовної картини світу українців. *Українське мовознавство*. 2022. Вип. 1. С. 5–18.

4. Гнатюк Л. Історична пам'ять українців: лінгвістичний вимір. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2023. С. 17–32.

5. Голик Р. Російсько-українська війна і пам'ять соціуму: теорія й історія. *Концептуалізація пам'яті дискурсу в умовах російсько-української війни: аналітична записка* / відпов. ред. Р. Голик, Г. Дидик-Меуш. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2024. С. 9–34.

6. Гетка Й., Мойсієнко В. Переосмислюючи російські глотогонічні міти (Про постановлення східнослов'янських літературних мов /на прикладі української). *Українська лінгвістична медієвістика*. 2024. Вип. 1. С. 59–91.

7. Демська О., Черняк А. Мова. Право. Безпека : монографія. Київ : 7БЦ, 2024. 192 с.

8. Дидик-Меуш Г. Українська медицина. Історія назв : монографія. Львів, 2008. С. 84–89.

9. Дидик-Меуш Г. Мовна пам'ять і мовна ідентичність у час війни. *Концептуалізація пам'ятійного дискурсу в умовах російсько-української війни: аналітична записка* / відпов. ред. Р. Голик, Г. Дидик-Меуш. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2024. С. 48–66.
10. Дидик-Меуш Г. Мовна практика українців як вияв традиційної культури земледодіння. *Slavia orientalis*. 2025. Т. LXXIV. Nr. 1. S. 123–139.
11. Історична пам'ять українців в умовах російсько-української війни. Термінологічно-енциклопедичний словник / ред. кол.: Р. Голик, І. Орлевич, Г. Дидик-Меуш. Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2025. 416 с.
12. Карпіловська Є. Українська мова у вирі суспільних подій кінця ХХ – початку ХХІ ст.: нові ресурси мовомислення. *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів, 2023. С. 528.
13. Коваль А.П. Слово про слово. Київ, 1986.
14. Косович О. Мова та національна ідентичність : монографія. Тернопіль, 2019. 203 с.
15. Коць Т. А. Мовна свідомість в синхронії та діакронії. *Мовознавство*. 2017. № 1. С. 49–56.
16. Мельник Б.В. Вулицями старого Львова. Львів, 2002.
17. Михальчук О. Мовна ідентичність етнічних спільнот у контексті української мовної ситуації. *Studia ukrainica posnaniensia*. 2021. Vol. IX/2. P. 37–49.
18. Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика: монографія / відпов. ред. Б. Ажнюк. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2024. 616 с.
19. Мовна політика і мовне планування. Енциклопедичний словник / відпов. ред. Б. Ажнюк. Київ : Академперіодика, 2024. 464 с.
20. Мойсієнко В. Кого називали «людьми руськими» на Русі та на поструських геополітичних утвореннях? До історії вживання народоназви та мовоназви «руський» в українстиці, білорусистиці та русистиці. *Мовознавство*. 2016. № 4. С. 22–39.
22. Непокупний А. «Реєстр Війська Запорізького 1649 р.» як словник, покладений на карту. *Українська мова*. 2001. № 1. С. 35–46.
23. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. С. 370.
24. Степаненко М. Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.) : монографія. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2024. 804 с.
25. Український етномовний континуум в умовах війни Росії проти України : монографія / відп. ред. С.О. Соколова. Київ: Ін-т української мови НАН України, 2024. 366 с. [електронне видання].
26. Шевченко Л. Мовна ідентичність як домінанта світогляду: Пантелеймон Куліш. Епістолярій. *Мовознавство*. 2020. № 1. С. 47–54.
27. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні в XVI–XVII ст. : монографія. Київ, 2002.
28. Assmann J. Communicative and Cultural Memory. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook* / ed.: A. Erll & A. Nünning. Berlin, New York : De Gruyter, 2008. P. 109–118.
29. Halbwachs M. Społeczne ramy pamięci / przeł. M. Król. Warszawa, 2008.
30. Dydyk-Meush H. Language Memory and Linguistic Identity as a Phenomenon of Historical Memory in the Time of the War. *Logos*. 2025. № 123. S. 197–211.
31. Siatkowski J. Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym. Warszawa, 2004.

References

1. Azhniuk B. Movna polityka: natsionalna identychnist i yevropeiski tsinnosti. *Visnyk NAN Ukrainy*. 2021. № 6. S. 89–93.

2. Azhniuk B. *Movna polityka: Ukraina i svit : monohrafiia*. Kyiv : VD Dmytra Buraho, 2021. 420 s.
3. Hnatiuk L. Arkhaichni etyketni formuly yak vidobrazhennia spetsyfyky movnoi kartyny svitu ukrainsiv. *Ukrainske movoznavstvo*. 2022. Vyp. 1. S. 5–18.
4. Hnatiuk L. Istorychna pamiat ukrainsiv: linhvistychnyi vymir. *Movoznavcha komisiia NTSh. Z istorii liudei ta idei / vidp. red. H. Dydyk-Meush*. Lviv, 2023. S. 17–32.
5. Holyk R. Rosiisko-ukrainska viina i pamiat sotsiumu: teoriia y istoriia. *Kontseptualizatsiia pamiatiihoho dyskursu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: analitychna zapyska / vidpov. red. R. Holyk, H. Dydyk-Meush*. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU, 2024. S. 9–34.
6. Getka Y., Moisiienko V. Pereosmysluiuchy rosiiski hlothonichni mity (Pro postannia skhidnoslovianskykh literaturnykh mov /na prykladi ukrainskoi). *Ukrainska linhvistychna mediievistyka*. 2024. Vyp. 1. S. 59–91.
7. Demka O., Cherniak A. *Mova. Pravo. Bezpeka : monohrafiia*. Kyiv : 7BTs, 2024. 192 s.
8. Dydyk-Meush H. *Ukrainska medytsyna. Istoriia nazv : monohrafiia*. Lviv, 2008. S. 84–89.
9. Dydyk-Meush H. *Movna pamiat i movna identychnist u chas viiny. Kontseptualizatsiia pamiatiihoho dyskursu v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: analitychna zapyska / vidpov. red. R. Holyk, H. Dydyk-Meush*. Lviv : In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU, 2024. S. 48–66.
10. Dydyk-Meush H. *Movna praktyka ukrainsiv yak vyiv tradytsiinoi kultury zemlevolodinnia. Slavia orientalis*. 2025. T. LXXIV. Nr. 1. S. 123–139.
11. *Istorychna pamiat ukrainsiv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. Terminolohichno-entsyklopedychnyi slovnyk / red. kol.: R. Holyk, I. Orlevych, H. Dydyk-Meush*. Lviv: NAN Ukrainy, In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha, 2025. 416 s.
12. Karpilovska Ye. *Ukrainska mova u vyri suspilnykh podii kintsia KhKh – pochatku KhKhI st.: novi resursy movomyslennia. Movoznavcha komisiia NTSh. Z istorii liudei ta idei / vidp. red. H. Dydyk-Meush*. Lviv, 2023. S. 528.
13. Koval A.P. *Slovo pro slovo*. Kyiv, 1986.
14. Kosovych O. *Mova ta natsionalna identychnist : monohrafiia*. Ternopil, 2019. 203 s.
15. Kots T. A. *Movna svidomist v synkhronii ta diakhronii. Movoznavstvo*. 2017. № 1. S. 49–56.
16. Melnyk B.V. *Vulytsiamy staroho Lvova*. Lviv, 2002.
17. Mykhalchuk O. *Movna identychnist etnichnykh spilnot u konteksti ukrainskoi movnoi sytuatsii. Studia ukrainica posnaniensia*. 2021. Vol. IX/2. R. 37–49.
18. *Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka: monohrafiia / vidpov. red. B. Azhniuk*. Kyiv : VD Dmytra Buraho, 2024. 616 s.
19. *Movna polityka i movne planuvannia. Entsyklopedychnyi slovnyk / vidpov. red. B. Azhniuk*. Kyiv : Akadempriodyka, 2024. 464 s.
20. Moisiienko V. *Koho nazyvaly «liudmy ruskymy» na Rusi ta na postruskykh heopolitychnykh utvorenniakh? Do istorii vzhyvannia narodnazvy ta movonazvy «ruskyi» v ukrainistytsi, bilorusistytsi ta rusistytsi. Movoznavstvo*. 2016. № 4. S. 22–39.
22. Nepokupnyi A. «Reiestr Viiska Zaporizkoho 1649 r.» yak slovnyk, pokladyeni na kartu. *Ukrainska mova*. 2001. № 1. S. 35–46.
23. Selivanova O. *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. Poltava, 2006. S. 370.
24. Stepanenko M. *Polityka i viina: zakonmirnosti ta paradoksy movnogo rozvytku (2022–2023 rr.) : monohrafiia*. Kharkiv : Vydavets Ivanchenko I.S., 2024. 804 s.
25. *Ukrainskyi etnomovnyi kontynuun v umovakh viiny Rosii proty Ukrainy : monohrafiia / vidp. red. S.O. Sokolova*. Kyiv: In-t ukrainskoi movy NAN Ukrainy, 2024. 366 s. [elektronne vydannia].
26. Shevchenko L. *Movna identychnist yak dominanta svitohliadu: Panteleimon Kulish. Epistolarii. Movoznavstvo*. 2020. № 1. S. 47–54.
27. Yakovenko N. *Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uivlen ta idei v Ukraini v XVI–XVII st. : monohrafiia*. Kyiv, 2002.
28. Assmann J. *Communicative and Cultural Memory. Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook / ed.: A. Erll & A. Nünning*. Berlin, New York : De Gruyter, 2008. P. 109–118.

29. Halbwachs M. *Spoleczne ramy pamieci / przeł. M. Król*. Warszawa, 2008.
30. Dydyk-Meush H. Language Memory and Linguistic Identity as a Phenomenon of Historical Memory in the Time of the War. *Logos*. 2025. № 123. S. 197–211.
31. Siatkowski J. *Studia nad wpływami obcymi w Ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Warszawa, 2004.

LANGUAGE MEMORY THROUGH THE LENS OF HISTORICAL LEXICOLOGY

Hanna Dydyk-Meush

*Ivan Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences
Department of Ukrainian Language
Kozelnytska str. 4, Lviv, 79026, Ukraine
Ukrainian Catholic University
Faculty of Humanities
Department of Philology
Kozelnytska str. 2, Lviv, 79026, Ukraine
phone: 050 370 50 42
e-mail: hanna.dydykmeush@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7384-5782>*

The proposed article is devoted to the problem of linguistic memory as an integral component of the historical memory and cultural memory of Ukrainians—a historical and cultural phenomenon that unites oral and written traditions realized in linguistic form and reflected in verbal (lexical), nonverbal (painting and sculpture), and audiovisual (film) semiotic systems. The concept of “linguistic memory” is examined in conjunction with the concept of “linguistic identity,” and it is noted that these categories directly influence the formation of the Ukrainian national worldview; in particular, today, during the Russian–Ukrainian war, language plays a paramount role as a factor of national security.

The study examines the Ukrainian lexicon of that period based on a rich source base. This includes Ukrainian written monuments of various genres from the sixteenth to the eighteenth centuries, such as testaments, chronicles, and sermons. These sources provide vivid evidence of how words and expressions shape the linguistic picture of the Ukrainian world. They also serve as a manifestation of its unique worldview and attest to its place within the broader Slavic and pan-European cultural heritage. The development of the Ukrainian lexical stock from the 16th to the 18th centuries is examined from both diachronic and synchronic perspectives. For this, a comparative lexical analysis was conducted. The analysis included data from the modern Ukrainian literary lexicon, along with relevant lexical parallels from contemporary dialects of the southwestern Ukrainian dialect group. The study shows that lexemes actively used in the sixteenth to eighteenth centuries have moved to the margins of the modern Ukrainian lexical base. However, these words retain traces of the long-term development of the Ukrainian language and culture as a whole in their semantic structure.

Through language, historical memory, and cultural memory, ethnic and national communities integrate, ensuring the holistic development of states in general and of each citizen in particular.

Key words: historical memory, linguistic memory, text, history of language, monuments of the Ukrainian language, historical dictionary, Ukrainian lexicon, word semantics.

*Стаття надійшла до редакції 08.01.2026
доопрацьована 11.01.2026
прийнята до друку 14.01.2026*